

Komparace přechodů k demokracii ve vybraných státech střední a východní Evropy.

Rok 1989 byl pro střední a východní Evropu zlomovým. V tomto roce se začal naplno rozpadat hliněný kolos jménem Sovětský svaz a v jeho sféře vlivu se začínaly měnit režimy. Právě přechod od jednoho režimu k druhému v zásadě určil povahu případné demokracie v jednotlivých státech. Jaké typy komunistických režimů padly a jaký byl průběh onoho přechodu? Vše v novém Čtrnáctideníku.

Terminologie

Teorie přechodů neboli tranzitologie je oblast politické vědy, která se začala prudce rozvíjet v 70. letech 20. století. Termín přechod k demokracii je mnohými autory zpochybňován, jelikož již předem ukazuje výsledek procesu. Demokracie však nemusí být vždy konečným stavem. Politolog Giovanni Sartori v tomto tvrdí, že "východ automaticky neznamená vchod." Obecně se uvádí, že tranzice režimu má nejistá pravidla a nejisté výsledky. Teorií přechodů se zabývalo mnoho teoretiků, my zde připomeneme Samuela Huntingtona, který ve své knize *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* popsal tři vlny demokratizace, které se přehnalý světem. Pro naše účely je důležitá poslední třetí vlna, která se týká především oblasti střední a východní Evropy.

Třetí vlna a typologie Karlové a Schmittera

Třetí vlna oficiálně začala 25 minut po půlnoci dne 25. 4. 1974 v portugalském Lisabonu, když místní radiostanice začala hrát píseň *Grandola vila morena*, což byl signál pro vojenské jednotky, které sesadili Marcella Caetana. Svět si ty dny pamatuje jako Karafiátovou revoluci. Jádrem třetí vlny jsou pak události během roku 1989 a po něm.

Pro komparaci tranzice režimů v zemích střední a východní Evropy použijeme typologii Terry L. Karlové a Phillippe Schmittera, kteří berou v potaz chování hlavních aktérů přechodu s různými strategiemi. Různé kombinace aktérů a

strategií vedly Karlovou a Schmittera k vymezení čtyř typů přechodů: *pakt, vnucení, reforma, revoluce*.

Polsko – jako první

Polský přechod k demokracii začal dlouho před rokem 1989. Velký podíl na tom nesla polská opozice, která již od 80. let získávala navrch nad vládnoucí komunistickou elitou. Komunismus byl, podle mnohých odborníků, v Polsku implementován zvenčí. Nebýt politiky Josifa Stalina v letech 1944 – 1946 nikdy by se komunisté v Polsku moci nechopili. A právě tak bylo na komunismus v polské společnosti nahlíženo – jako na něco cizího.

V roce 1978 se papežem stává Polák Karol Wojtyła a symbolicky tak začala polská tranzice. Tzv. Gdaňské dohody v roce 1980 vyústily ve spor uvnitř vládnoucí Polské sjednocené dělnické strany (PSDS). Vše bylo umocněno mohutnými stávkami dělníků a následným politickým uvolněním. Toto období bychom mohli nazvat jako přípravnou fázi demokratizace. Historikové hovoří o období mezi lety 1980-1981 jako o nejsvobodnějším období komunistické éry v Polsku. Tato krátká etapa byla utlumena nástupem generála Jaruzelského, který vojenským režimem oddálil pád komunismu v Polsku. V roce 1986 zasedli ke Kulatému stolu zástupci umírněné opozice (Solidarita) a umírněných vládnoucích elit, čímž vznikl kompromis v podobě polosvobodných voleb. Polský parlament (Sejm) byl z 35 % volen ve svobodných volbách, zbytek křesel připadl PSDS. Všechna křesla svobodných voleb získala Solidarita a prvním nekomunistickým předsedou vlády se stal Tadeusz Mazowiecky. Podle typologie Karlové a Schmittera se polský případ blíží reformě, tedy cestě, v níž iniciativa přichází od mas, zdola, a masy si od vládnoucích elit vynutí kompromisní řešení.

Rumunsko – ukradená revoluce

Rumunský diktátor Nicolae Ceaușescu se během posledních let stával stále despotičtější. Obdiv paradoxně získal na Západě, kde se Rumunsko, jako jediné ze zemí Varšavské smlouvy, nepřipojilo k okupaci Československa v roce 1968. Naproti tomu v listopadu 1989 naléhal na intervenci v Polsku. V situaci totálního hospodářského krachu a rozsáhlé pauperizace širokých vrstev obyvatelstva zvolila Rumunská komunistická strana v listopadu 1989 opětovně

Nicolae Ceaușesca na post generálního tajemníka strany - situace ve východní Evropě jako by se země vůbec netýkala. Sérii událostí vedoucí k diktátorovu svržení odstartoval příslušník maďarské menšiny v Rumunsku a protestanský pastor Laszlo Tökese, kterého se snažila tajná policie 15. 12. 1989 vystěhovat z jeho farmy v Temešváru. Na jeho podporu vystoupilo tisíce lidí – většinou etnických Maďarů v Rumunsku, kteří spustili mohutné demonstrace proti komunismu po celé zemi. Demonstrace byly během dvou dnů krvavě potlačeny.

Ceaușescu následně svolal dne 21. 12. na Palácové náměstí v Bukurešti demonstraci na podporu režimu, při jeho projevu k lidu se nálada v davu dramaticky změnila. Potlesk nahradilo bučení, nadšené skandování nahradilo skandování „diktátor Ceaușescu“. Jak poznamenal rumunský politolog Vladimír Tismăneanu „*moc sklouzla z balkonu budovy ústředního výboru na ulici.*“ Události nabraly rychlý spád – při mohutné demonstraci 22. 12. se k lidu přidala armáda a společně obsadili budovu televizní stanice a budovu Ústředního výboru. Doslova v přímém přenosu byl Ceaușescu zadržen a v krátkém procesu odsouzen k trestu smrti, který byl okamžitě vykonán.

Přechod v Rumunsku bychom podle této typologie zařadili jednoznačně do poslední kategorie – revoluce. Ta představuje násilný zásah nespokojených mas proti moci a jejím představitelům, režim je posléze poražen vojensky. Podle Karlové a Schmittera se jedná o nejméně užívaný případ přechodu a prakticky nikdy nedospěje k demokracii. Zastáncem opačné teze, tedy že revoluční cesta je jediná jistota přechodu k demokracii, je Samuel P. Huntington. Jelikož režim v Rumunsku padl s osobou diktátora a nikoli se strukturou vládnoucí společnosti, dostalo se Rumunsko do vakua mezi demokracií a autoritářským režimem. Zlom nastal v roce 2004, kdy se prezidentem stal Traian Băsescu, který nastoupil do funkce ve velice příhodném období hospodářského růstu. V roce 2007 vstoupila země do Evropské unie.

Maďarsko – gulášový komunismus

V maďarském komunistickém režimu převládalo během let 1953 – 1956 tvrdé křídlo komunistické strany. Během let 1956 došlo k masivnímu povstání, které bylo krvavě potlačeno i za pomoci vojsk SSSR. Od 70. let pak hovoříme o tzv. gulášovém komunismu, což zpravidla znamená liberální forma komunistické vlády. Elity komunistické strany se začali samy liberalizovat a získávat větší vliv nad tvrdým konzervativním jádrem. V tomto případě hovoříme o přechodu shora – typologie Karlové a Schmittera nám ukazuje maďarskou tranzici jako jasný příklad vnucení, tedy rozhodnutí elit režimu být hlavním iniciátorem změn.

Výsledkem této tranzice k demokracii je supersmíšený volební systém, který se dodnes v Maďarsku užívá.

Specifické Československo

O případu Československého přechodu k demokracii by se daly psát stohy papíru. Václav Klaus v tomto případě hovoří o přílehavém anglickém termínu „*melted down*“ – sesypání se/zhroutení se bez vnějších zásahů. Opozici v Československu zastávali převážně intelektuálové, na rozdíl od Polska, kde to byli především dělníci. Odborná literatura hovoří o československém případě jako kombinaci paktu a reformy. Nejčastějším rysem paktu je zvolení kompromisu mezi elitou režimu a opozicí. Tento kompromis pak vyhovuje všem stranám.

Konsolidované demokracie

Nezávislá organizace sledující demokracii a svobodu na světě – Freedom House (FH) rozlišuje dvě kritéria pro zařazení zemí – politická práva (political rights) a občanské svobody (civil liberties). Podle údajů FH můžeme zařadit mezi konsolidované demokracie všechny zmíněné země. Podle údajů z roku 2013 jsou politická práva v Rumunsku na stupnici 2, stejně jako občanské svobody. Polsko, Česká republika a Maďarsko jsou ohodnoceny nejvyšší známkou.

Zdroje:

- <http://www.freedomhouse.org/>
- ŽENÍŠEK, Marek. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Plzeň: vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. ISBN: 80-7380-008-X.
- HUNTINGTON, Samuel. *Třetí vlna – demokratizace na sklonku dvacátého století*. Brno: CDK, 2008. ISBN: 978-80-7325-156-7.
- BROWN, Archie. *Vzestup a pád komunismu*. Brno: JOTA s.r.o., 2011. ISBN: 978-80-7217-812-4.
- NÁLEVKA, Vladimír. *Světová politika ve 20. století II. díl*. Praha: Nakladatelství Aleš Křivan. 2000. ISBN: 80-86493-16-4.
- ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Přehled moderních politologických teorií*. Praha: Portál, 2000. ISBN: 80-7178-461-3.
- KLAUS, Václav. *Občan a obrana jeho státu*, Praha, CEP, 2002.

